

Biljana Obradović*,
Bojana Dinić**

*Institut za zdravstvenu
zaštitu dece i omladine
Vojvodine Novi Sad,
**Filozofski fakultet Novi
Sad,
Odsek za psihologiju

Osobine ličnosti, pol i starost kao prediktori zdravstveno-rizičnih ponašanja

Cilj istraživanja je ispitivanje povezanosti zdravstveno-rizičnih oblika ponašanja sa osobinama ličnosti i karakteristikama kao što su pol i starost. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 421 ispitanika (164 muških i 257 ženskih), prosečne starosti oko 31 godine. Primenjen je Upitnik za procenu rizičnih ponašanja (Smederevac i sar., 2009, prema Vukobrat i Vučetić-Čirić, 2009) i upitnik ličnosti Velikih pet plus dva (Smederevac, Mitrović i Čolović., 2010).

Rezultati multivarijantne analize kovarijansi su pokazali da su se kao značajni prediktori sklonosti ka ekstremnim sportovima izdvojili viša Otvorenost za iskustva, muški pol i srednja starosna kategorija (25 – 35 godina), a rizičnoj vožnji – viša Agresivnost i Pozitivna valenca, a niža Savesnost, uz muški pol. Zloupotrebu psihoaktivnih supstanci i rizično-seksualna ponašanja značajno predviđaju viši Neuroticizam i Negativna valenca, a niža Savesnost, uz muški pol. Pored ovih prediktora, zloupotrebu psihoaktivnih supstanci predviđa pripadnost najmlađoj starosnoj grupi (do 25 godina), a upuštanje u rizična seksualna ponašanja – pripadnost srednjoj starosnoj kategoriji. Sklonost zdravstvenim rizicima, uopšte, značajno predviđa samo viši Neuroticizam, nezavisno od pola ili starosne grupe.

Rezultati pokazuju da Neuroticizam i, potom, Savesnost ostvaruju najveći broj doprinosa objašnjenju različitih zdravstveno-rizičnih ponašanja, a od demografskih karakteristika pol, pa potom pripadnost određenoj starosnoj grupi.

ključne reči: rizično ponašanje, zdravlje, osobine ličnosti, pol, starost

** E-mail: bojana.dinic@ff.uns.ac.rs

Primljeno: 11.10.2010.

Prihvaćeno za štampu: 19.11.2010.

Uvod

Rizična ponašanja kao što su pušenje, preterana upotreba alkohola, vožnja u pijanom stanju, zloupotreba droga, seksualno-rizična ponašanja i slično, predstavljaju značajne rizike po zdravlje i zdravlje drugih u okolini. Tako, pušenje se izdvaja kao značajan rizični faktor za oboljevanje od raka i kardiovaskularnih bolesti, dok promiskuitetno seksualno ponašanje može voditi u oboljevanje od seksualno prenosivih bolesti ili u neželjenu trudnoću, što povlači prevmerno napuštanje školovanja i teže uspostavljanje zadovoljavajućeg socio-ekonomskog statusa. Na ovaj način, rizična ponašanja se mogu posmatrati kao rizični faktori i za ličnost i za zajednicu u kojoj osoba živi (Jessor, Donovan i Costa, 2007).

Teorije o rizičnim ponašanjima se mogu podeliti u odnosu na njihov izvor, koji može biti u okviru bioloških, psihološko/kognitivnih i socijalnih faktora. Prema biološkim teorijama, rizično ponašanje je pod uticajem hormonalnih promena i genetske predispozicije. Genetički model je, na primer, korišćen da bi se objasnio porodični uticaj na zloupotrebu supstanci. Deca alkoholičara imaju veću šansu da i sami zloupotrebljavaju alkohol, za razliku od dece nealkoholičara (Adger, 1991). Psihološko/kognitivne teorije rizičnog ponašanja ispituju ulogu kognitivnih procesa, pre svega, ulogu opažanja rizika i donošenja odluke o preuzimanju rizika, i karakteristika ličnosti u nastanku rizičnog ponašanja, poput niskog samopoštovanja, kognitivne nezrelosti, emocionalne i afektivne neuravnoteženosti ili visoke potrebe za uzbuđenjem. Socijalne teorije se oslanjaju na strukturu i dinamiku odnosa unutar porodice, vršnjačke grupe i njihovih međusobnih odnosa, kao i na važeće socijalne norme u objašnjenju rizičnih ponašanja pojedinaca.

Ova podela teorija je arbitrarna, jer se u mnogim teorijama predlaže sadejstvo faktora različitih kategorija. U okviru bio-psiho-socijalnog modela rizičnog ponašanja, obuhvaćene su sve tri teorijske perspektive (Halpern-Felsher, Millstein i Ellen, 1996). Ovaj model pretpostavlja da neuvremenjena maturacija u pubertetu, u interakciji sa kognitivnim i socijalnim faktorima, povećava verovatnoću učešća pojedinca u rizičnim ponašanjima. Slično stanovište zastupa i Fišof (Fischhoff, 1994), prema kome je upuštanje u rizična ponašanja determinisano kognitivnim razvojem (predstavom sveta koji nas okružuje), afektivnim razvojem (kako se ljudi osećaju u vezi sa shvatanjem sveta u kojem žive) i socijalnim razvojem (uloga drugih u izboru rizičnih aktivnosti). Drugi autori naglašavaju dominaciju nekih od faktora. Na primer, prema teoriji kognitivno-socijalnog učenja rizičnih ponašanja, pretpostavlja se da socijalni faktori, verovatno u kombinaciji sa dispozicijama ličnosti, imaju više uticaja na uključenost u neki

oblik rizičnog ponašanja, nego samo biološke dispozicije ili bazične osobine ličnosti (Levenson, 1990). Takođe, O'Konor i Ruter smatraju da varijabilitet u odgovorima na rizik značajno zavisi od faktora ličnosti i razvojnog iskustva osobe (O'Connor i Rutter, 1996).

U ovom radu je prihvaćen pristup koji naglašava individualne faktore u određivanju sklonosti ka rizičnim ponašanjima. Faktori ličnosti mogu ostvariti uticaj u dva pravca: s jedne strane, osobine ličnosti povećavaju šansu da će pojedinac manifestovati neki oblik rizičnog ponašanja, a sa druge strane, osobine ličnosti mogu predstavljati protektivne činioce za odupiranje negativnim uticajima i za izbegavanje rizičnih ponašanja. Bazične dimenzije ličnosti ne igraju ulogu samo u razlikovanju onih koji će se uključiti u rizične aktivnosti, od onih koji se uključuju u bezbedne, nerizične aktivnosti, već igraju ulogu i u sklonosti ka specifičnim oblicima rizičnih ponašanja.

U istraživanjima koja se bave relacijama osobina ličnosti i zdravstveno-rizičnih ponašanja, osobine ličnosti su se sagledavale, uglavnom, u okviru Ajzenkovog PEN modela ili Zakermanovog alternativnog petofaktorskog modela. Od značaja je najviše bio koncept Traženja stimulacije, sa kojim se povezuje veliki broj rizičnih ponašanja, kao što su antisocijalno ponašanje, zloupotreba supstanci, promiskuitet, nemarna vožnja, rizični sportovi i slično (Zuckerman, 1994; Zuckerman i Kuhlman, 2000). Sa popularizacijom Petofaktorskog modela i modela Velikih pet, u novijoj literaturi se mogu naći relacije i sa dimenzijama ovog modela. Kao referentni okvir za ispitivanje osobina ličnosti, u ovom radu je uzet upitnik baziran na psiholeksičkoj studiji na našem jeziku, Velikih pet plus dva (Smederevac i sar., 2010).

Jedno od najispitivanijih rizičnih ponašanja je zloupotreba psihoaktivnih supstanci. Korišćenje psihoaktivnih supstanci je vid rizičnog ponašanja rasprostranjen u populaciji mladih i ostavlja vidljive posledice na osobu, ali i na njenu porodicu i širu društvenu zajednicu (Jassor i sar., 2007). Upotreba droga je praćena manifestacijom drugih oblika rizičnog ponašanja, pa se može govoriti o ponašanju koje je plodna podloga za uvođenje pojedinca u širi krug rizičnih aktivnosti (Schuleberg, Maggs i Hurrelmann, 1999). To dovodi do najčešće naglog i grubog narušavanja socijalnog ponašanja i veza, i posledično vodi u sukob sa socijalnim i zakonskim normama, ali i do upuštanja u promiskuitetna seksualna ponašanja, kao i u rizičnu vožnju. U istraživanjima se često isti prediktori izdvajaju za sklonost zloupotrebi droga i sklonost seksualno-rizičnom ponašanju, što je neke istraživače navelo na zaključak da ova dva oblika ponašanja dele isti domen dispozicionih faktora, odnosno faktora ličnosti (Bryan i Stallings, 2002). Ovaj zajednički domen ličnosti se, pre svega, odnosi na nisku Savesnost i nisku Prijatnost (Fontaine, 1994; McCown, 1991; Sigurdsson i Gu-

djonsson, 1996; Stein, Newcomb i Bentler, 1987). Ove dve dimenzije se povezuju sa Psihoticizmom, kao i sa konstruktom Traženja stimulacija (Knežević, Džamonja i Đurić-Jočić, 2004). U pogledu polnih razlika, pokazano je da je među heroinskim zavisnicima manje žena, kao i da žene započinju upotrebu psihoaktivnih supstanci dve godine kasnije, u odnosu na muškarce zavisnike. U pogledu starosne strukture, starosna grupa do 25 godina predstavlja ciljnu rizičnu grupu za sklonost ovim rizičnim ponašanjima (Dickov, Vučković i Martinović-Mitrović, 2008).

Nalazi vezani za zloupotrebu alkohola pokazuju da se sa ovim oblikom ponašanja povezuje viša Ekstraverzija, kao i viši Neuroticizam (Allsopp, 1986; Almada i sar., 1991; Cookson, 1994; Grau i Ortet, 1999; Vollarth, Knoch i Cassano, 1999). Niža Savesnost je najbolji prediktor periodičnog konzumiranja alkohola, dok je viša Ekstraverzija značajan prediktor za kontinuirano konzumiranje alkohola, po malo svakog dana (Kubicka, Matejcek, Dytrych i Roth, 2001; Hampson, Andrews, Barckley i Severson, 2006). U studijama koje se bave sklonošću ka zloupotrebi alkohola, naglašava se i uloga polnih razlika, jer muškarci značajno češće i više piju alkohol od žena (Hayes i Joseph, 2003).

Kao što je već pomenuto, isti prediktori za zloupotrebu psihoaktivnih supstanci se javljaju i za sklonost seksualno-rizičnim ponašanjima. Pored relacija sa niskom Prijatnošću i Savesnošću, istraživači navode da se rizična seksualna ponašanja mogu predvideti i na osnovu višeg skora na Ekstraverziji i Otvorenosti, dok sa Neuroticizmom nema značajnih veza (Gullette i Lyons, 2005). Problem u ovakvim istraživanjima i nedoslednosti u izdvajanju korelata seksualno-rizičnih ponašanja je u neobjedinjenoj operacionalizaciji seksualnog rizičnog ponašanja, pa se u različitim studijama sagledavaju različiti oblici ovih ponašanja. Oblici koji su od interesa za ovo istraživanje su veliki broj seksualnih partnera i partnera „za jednu noć“, koji se u ranijim nalazima dovode u vezu sa višom Ekstraverzijom, nižom Prijatnošću i nižim Neuroticizmom. Potom, od interesa je i seksualno neverstvo, koje se povezuje sa nižom Savesnošću i nižom Prijatnošću, zatim neupotreba kondoma, koja se povezuje sa višom Ekstraverzijom, višim Neuroticizmom i nižom Savesnošću. Niža Savesnost je, takođe, indikativna za upotrebu psihoaktivnih supstanci pre ili tokom seksualnog odnosa (Dinić i Knežević, 2009; Heaven, Fitzpatrick, Craig, Kelly i Seber, 2000; McCown, 1992; Miller, Lynam, Zimmerman, Leukefeld, i Clayton, 2004; Schmitt, 2004). Takođe, zabeležene su polne razlike u seksualno-rizičnim ponašanjima, pri čemu se muškarci dosledno više upuštaju u ove rizike (Baumeister, Catanese i Vohs, 2001; Dinić i Knežević, 2008, 2009; Oliver i Hyde, 1993).

Poremećaji ishrane se najviše dovode u vezu sa Neuroticizmom i Savesnošću (Bollen i Wojciechowski, 2004; Ghaderi i Scott, 2000), kao i sa perfekcioniz-

mom, opsesivnom kompulsivnošću, izbegavajućim ponašanjem, niskom samousmerenošću i niskom kooperativnošću (Cassin i von Ranson, 2005). Takođe, postoje individualne razlike i u nekim navikama hranjenja. Sa kontinuiranim jedenjem, i usled sitosti, pozitivno koreliraju hostilnost i anksioznost, dok sa kontrolom jedenja i kontrolom ostvarene težine pozitivno korelira socijalnost i negativno - impulsivnost, a sa povećanom konzumacijom „junk food“-a negativno korelira istrajnost (van den Bree, Przybeck i Cloninger, 2006).

U zdravstvene rizike se ubraja i rizična vožnja. U dosadašnjim istraživanjima je pokazano da se različite osobine ličnosti povezuju sa određenim oblicima rizičnih ponašanja u saobraćaju. Pokazano je da je dominantan prediktor sklonosti opasnoj vožnji visoko izraženo Traženje stimulacija, a potom i niža Otvorenost za iskustva. Kao prediktori agresivne vožnje su se izdvojili viši Neuroticizam i Traženje stimulacija, a kao prediktor gubitka motorne kontrole nad vozilom izdvojila se niža Prijatnost (Dahlen i White, 2006). Niska Prijatnost se povezuje i sa učestalošću dobijanja saobraćajnih kazni (Cellar, Nelson i Yorke, 2000). Domen Ekstraverzije se povezuje sa izazivanjem saobraćajnih nesreća i sa saobraćajnim nasilništvom (Lajunen, 2001; Renner i Anderle, 2000), a domen (niske) Savesnosti sa odgovornošću za sudare (Arthur i Doverspike, 2001; Arthur i Graziano, 1996). Takođe, dosledno se pokazuje da su pripadnici muškog pola više skloni ovoj vrsti rizika (Dahlen i White, 2006; Harré, Brandt i Dave, 2000).

Pored pomenutih zdravstveno-rizičnih ponašanja, može se izdvojiti i sklonost ka ekstremnim, visokorizičnim sportovima. Nalazi pokazuju da sportisti koji se bave sportovima kao što su alpinizam, padobranstvo, padobransko jedrenje, kajak na divljim vodama, ronjenje i slično, ostvaruju više skorove na Savesnosti, a potom i na Emocionalnoj stabilnosti, za razliku od sportista koji se bave niskorizičnim sportovima. Takođe, sportisti koji se bave visokorizičnim sportovima ostvaruju i više skorove na Ekstraverziji, u odnosu na sportiste koji se bave niskorizičnim sportovima ili nesportiste (Breivik, 1995; Eysenck, Nias i Cox, 1982, Kajtna i Tušak, 2004; Jack i Ronan, 1998)

Cilj ovog istraživanja je ispitivanje mogućnosti predikcije zdravstveno-rizičnih ponašanja na osnovu osobina ličnosti. Na ovaj način se može utvrditi doprinos bazičnih dimenzija ličnosti za uključivanje pojedinaca u rizične aktivnosti i ponašanja, kao i protektivni faktori na planu ličnosti zbog kojih osoba ne ulazi u rizična ponašanja. Takođe, u prediktore su uključene karakteristike kao što su pol i starost, budući da su u ranijim istraživanjima dobijani značajni efekti ovih karakteristika na različite oblike rizičnih ponašanja. Na ovaj način bi se ispitao nezavisni doprinos pola i starosti u objašnjenju specifičnih rizičnih ponašanja, kada se izuzme uticaj osobina ličnosti.

Metod

Uzorak

Uzorak je činio 461 ispitanik, raspona starosti od 17 do 61 godine ($AS=30,62$, $SD=11,35$), od čega je ženskih bilo 257 (61%) i muških 164 (39%). Uzorak je bio prigodan. U odnosu na starost, ispitanici su podeljeni u tri grupe: 1. do 25 godina – ukupno 186 ispitanika (44%), 2. od 25 do 35 godina – 122 ispitanika (29%) i 3. 36 godina i više – 113 ispitanika (27%). Ispitanici su bili različitog obrazovnog nivoa, pri čemu ih je najviše sa završenom srednjom školom (46,8%).

Instrumenti

Upitnik za procenu rizičnih ponašanja - RP (Smederevac i sar., 2009, prema Vu-kobrat i Vučetić-Ćirić, 2009) je nastao u okviru Odseka za psihologiju u Novom Sadu. Upitnik sadrži 69 stavki uz predloženu četvorostepenu skalu Likertovog tipa za odgovaranje. Upitnikom se operacionalizuju osam rizičnih ponašanja, odnosno sklonosti ka njima: delinkventno ponašanje, patološko kockanje, rizične finansijske investicije, ekstremni sportovi, rizična vožnja, upotreba psihoaktivnih supstanci, seksualno-rizična ponašanja i zdravstveni rizici generalno. Kako je u ovom radu fokus na zdravstvenim rizicima, u obzir će se uzeti sledeći oblici rizičnih ponašanja (tabela 1):

Tabela 1. Zdravstveno-rizična ponašanja i njihovi indikatori

Zdravstveno-rizična ponašanja	Indikatori	Primer ajtema
ekstremni sportovi	bavljenje ekstremnim sportovima, posećivanje opasnih tobogana i luna parkova i slično	Da li ste se bavili nekim ekstremnim sportom?
rizična vožnja	uživanje u brzjoj vožnji, vožnja pod dejstvom psihoaktivnih supstanci, pravljenje saobraćajnih prekršaja koji ugrožavaju bezbednost i vozača i ostalih i slično	Da li ste nekada namereno prekršili pravilo u saobraćaju?
zloupotreba psihoaktivnih supstanci	upotreba droga i alkohola, kretanje u društvu koje konzumira psihoaktivne supstance i slično	Da li vam se dešavalo da pijete više dana uzastopno?
rizično-seksualna ponašanja	česta promena seksualnih partnera, nezštićen seks, sklonost paralelnim seksualnim vezama i slično	Da li ste imali seksualne odnose sa, do tada, nepoznatom osobom?
zdravstveni rizici, generalno	neobraćanje lekaru, preuzimanje samoinicijativnih metoda lečenja, nebriga o ishrani i slično	Da li vam se desilo da ste jako bolesni, a da niste otišli kod lekara?

Velikih pet plus dva – VP+2 (Smederevac i sar., 2010) je proistekao iz leksičke studije na srpskom jeziku. Upitnik sadrži 184 kratkih opisa ličnosti uz koje je priložena petostepena skala Likertovog tipa za odgovaranje. Upitnik meri sedam osobina ličnosti, pri čemu svaka dimenzija sadrži dve ili tri supskale. U ovom radu će biti korišćeni skorovi na sedam dimenzija ličnosti. Indikatori dimenzija ličnosti su dati u tabeli 2.

Tabela 2. Dimenzije upitnika V5+2 i njihovi indikatori

Dimenzije	Indikatori
Neuroticizam	visoka reaktivnost na ugrožavajuće stimulse i sklonost doživljavanju negativnih emocija: anksioznost, depresivno raspoloženje, ogorčenost, otuđenost, osećanje manje vrednosti, negativni afektivitet
Ekstraverzija	visoka reaktivnost na spoljašnje okruženje i sklonost doživljavanju pozitivnih emocija: socijabilnost, optimizam, aktivitet, pozitivni afektivitet
Agresivnost	učestalost i intenzitet agresivnih impulsa, slaba kontrola agresije, konfliktni interpersonalni odnosi, sklonost doživljavanju besa i ljutnje
Savesnost	odnos prema obavezama i snaga volje: odlaganje zadovoljstva zarad viših ciljeva, kontrola ponašanja, samodisciplina, istrajnost
Otvorenost prema iskustvu	intelektualna radoznalost, širok krug interesovanja, otvorenost za novine i promene, potreba za raznovrsnošću
Negativna valenca	manipulativnost, samokriticizam
Pozitivna valenca	superiornost, narcizam, egocentričnost, dominacija

Pored podataka dobijenih preko pomenutih upitnika, ispitanici su beležili i podatke o polu i starosti. Skorovi na prvim glavnim komponentama predloženih skala oba upitnika su sačuvani i korišćeni u daljoj analizi.

Rezultati

U cilju ispitivanja predikcije zdravstveno-rizičnih ponašanja na osnovu osobina ličnosti, pola i starosti, primenjena je multivarijatna analiza kovarijansi, pri kojoj su kategorijalni prediktori bili pol i pripadnost određenoj starosnoj grupi, kontinuirani prediktori (kovarijeteti) su bili skorovi na sedam osobina ličnosti upitnika VP+2, a kriterijumske varijable su bili skorovi na pet zdravstveno-rizična ponašanja upitnika RP.

Testiranjem modela u celini dobijeno je da prediktori ostvaruju značajne efekte na sve ispitivane zdravstvene rizike (tabela 3), pri čemu je najveći doprinos prediktora ostvaren za kriterijum zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (oko 39%).

Tabela 3. Testiranje modela u celini

Kriterijumi	R	R ²	F (12, 408)	p
Sklonost ekstremnim sportovima	.40	.16	6.67	.00
Sklonost upotrebi psihoaktivnih supstanci	.62	.39	21.42	.00
Sklonost seksualno-rizičnom ponašanju	.51	.26	11.66	.00
Sklonost rizičnoj vožnji	.49	.24	10.94	.00
Zdravstveni rizici uopšte	.29	.08	3.14	.00

Legenda: R - koeficijent multiple regresije; R² - koeficijent determinacije

Od prediktora, značajne multivarijatne efekte ostvaruju sve osobine ličnosti, osim Ekstraverzije, i oba kategorijalna prediktora, pri čemu njihova interakcija ne ostvaruje značajan efekat (tabela 4).

Tabela 4. Multivarijatni efekti prediktora

Prediktori	Vilksova lambda	F (5, 404)	p
Konstanta	.99	.62	.68
Neuroticizam	.93	6.27	.00
Ekstraverzija	.99	.74	.59
Savesnost	.93	5.63	.00
Agresivnost	.97	2.37	.04
Otvorenost	.90	8.66	.00
Pozitivna valenca	.98	2.01	.08
Negativna valenca	.97	2.82	.02
Pol	.84	15.51	.00
Starosna grupa	.84	7.19	.00
Pol*starosna grupa	.99	.60	.81

Tabela 5. Parcijalni doprinosi prediktora

	ES		PAS		SRP		RV		ZR	
	β	t	β	t	β	t	β	t	β	t
Konstanta		.40		.10		1.11		1.28		.43
Neuroticizam	.05	.93	.17	3.61**	.21	4.02**	.09	1.79	.24	4.14**
Ekstraverzija	.05	.83	.09	1.74	.08	1.47	.02	.36	.00	.08
Savesnost	-.06	-.91	-.29	-5.29**	-.15	-2.52*	-.13	-2.10*	-.07	-1.01
Agresivnost	.10	1.55	-.03	-.48	.06	1.07	.15	2.59*	.06	.98
Otvorenost	.30	5.62**	-.01	-.30	-.02	-.45	-.06	-1.13	.10	1.79
Poz. valenca	-.03	-.41	.11	1.93	.09	1.48	.17	2.72**	.05	.78
Neg. valenca	.02	.33	.21	3.69**	.13	1.98*	.07	1.14	.00	.00
Pol (muški)	.11	2.19*	.27	6.64**	.27	5.99**	.34	7.41**	.02	.46

Starost do 25	-.10	-1.72	.19	3.93**	-.04	-.73	.06	1.14	-.06	-1.07
Starost 26-35	.22	4.18**	.12	2.82**	.20	4.02**	.06	1.17	-.03	-.60
Pol*starost 25	-.07	-1.35	-.06	-1.34	-.06	-1.15	-.01	-.27	.00	.06
Pol*starost 25-35	.05	.91	.09	1.95	.07	1.53	.02	.31	.03	.54

Legenda: β – parcijalni doprinos prediktora; t – t-test za testiranje značajnosti β koeficijenta; ** $p < .01$, * $p < .05$; ES – ekstremni sportovi, PAS – zloupotreba psihoaktivnih supstanci, SRP – seksualno-rizična ponašanja, RV – rizična vožnja, ZR – zdravstveni rizici, uopšte

Na osnovu parcijalnih doprinosa prediktora (tabela 5) se može videti da sklonost ka ekstremnim sportovima značajno predviđaju viša Otvorenost za iskustva, muški pol i srednja starosna grupa, od 26 do 35 godina. Zloupotrebu psihoaktivnih supstanci značajno predviđaju viši Neuroticizam i Negativna valenca, a niža Savesnost, od osobina ličnosti, a od demografskih karakteristika – muški pol i najmlađa i srednja starosna grupa (ukupno do 35 godina starosti). Seksualno-rizična ponašanja značajno predviđaju, ponovo, viši Neuroticizam i Negativna valenca, a niža Savesnost, kao i muški pol i srednja starosna grupa. Rizičnoj vožnji su sklone osobe niže Savesnosti, a više Agresivnosti i Pozitivne valence, kao i pripadnici muškog pola, dok starosna grupa ne ostvaruje značajan efekat na ovaj kriterijum zdravstvenih rizika. Zdravstvenim rizicima, uopšte, su sklone osobe višeg Neuroticizma, bez obzira na polnu ili starosnu pripadnost.

Diskusija i zaključak

Rezultati istraživanja ukazuju da se sklonosti ka zdravstveno-rizičnim ponašanjima mogu predvideti na osnovu određenog sklopa individualnih razlika, u zavisnosti od toga o kojem obliku rizičnog ponašanja je reč. Preciznije, pokazano je da su ekstremnim sportovima sklonije osobe sa višom Otvorenošću prema iskustvu. Ekstremni sportovi su jedan od načina na koji otvorenije osobe mogu da zadovolje svoju potrebu za uzbuđenjima i avanturama. Ove osobe karakteriše kreativnost i inovativnost u strukturiranju slobodnog vremena i u potrazi za specifičnom stimulacijom. Ipak, ova stimulacija mora biti jačeg intenziteta, kako bi mogla da izazove zadovoljstvo, a ekstremni sportovi, upravo, predstavljaju takvu vrstu stimulacije. Od demografskih karakteristika, kao značajni prediktori su se izdvojili muški pol i pripadnost srednjoj starosnoj dobi. Bavljenje ekstremnim sportovima zahteva veću fizičku snagu, energiju i kondiciju, pa otud relacije sa „jačim“ polom i starosnom grupom koja bi trebala da je u punoj zrelosti, razvijenosti i snazi. U ovom razvojnom periodu, takođe, većina bi već trebala da je profesionalno situirana, odnosno, zaposlena, pa samim tim, ima i materijalne mogućnosti da priušti sebi ovakvu vrstu aktivnosti

koja iziskuje veće materijalne troškove, nego bavljenje nekim drugim, regularnim sportskim aktivnostima.

Zloupotrebu psihoaktivnih supstanci i seksualno-rizična ponašanja prati isti složaj osobina ličnosti, odnosno viši Neuroticizam i Negativna valenca, a niža Savesnost. O povezanosti ovih oblika rizičnih ponašanja je ukazano u ranijim istraživanjima (Bryan i Stallings, 2002). Ovakav sklop osobina ličnosti ukazuje na nesigurnu osobu, sklonu doživljavanju negativnih emocija, a koja je uz to i slabe kontrole. Moguće je da ovakve osobe srljaju u rizična ponašanja zarad redukcije tenzije koju osećaju. Upravo ova rizična ponašanja omogućavaju benefite u smislu olakšanja i zadovoljstva, ali u kratkoročnom periodu. Na dugoročnom planu, na ovaj način se samo potvrđuje negativna slika koju ove osobe imaju o sebi. Kako nemaju dovoljno kapaciteta za ostvarivanje bliskih interpersonalnih odnosa, „upadanje“ u rekreativne i impulsivne seksualne veze ih na kratko mobilise i oslobađa nezadovoljstva, međutim, usled nedostatka istrajnosti i odgovornosti i usled dominacije strategije izbegavanja, osoba ponovo postaje nezadovoljna. Ostvareni ciljevi preko ovih oblika rizičnih ponašanja nisu dovoljni da bi se osoba dobro osećala i u dugoročnom periodu. Zloupotreba psihoaktivnih supstanci je karakterističnija za osobe muškog pola i mlade do 25 godina, što je dobijeno i u ranijim istraživanjima (Dickov i sar., 2008). Ovaj period karakteriše eksperimentisanje sa pragovima tolerancije, a takođe, u ovom periodu je i uticaj vršnjačkih grupa dominantan, pa je moguće da se ovakvim rizičnim ponašanjem ostvaruje sticanje određenog statusa u društvu. Zanimljivo je da je upuštanje u seksualno-rizična ponašanja karakterističnije za osobe srednje starosne dobi, tj. od 26 do 35 godina. U ovom periodu bi već trebala da se oformi porodična baza tj. da se ostvari dugotrajna, stabilna i bliska partnerska veza. Pretpostavlja se da u slučaju neuspeha u uspostavljanju stabilnih intimnih odnosa, osoba pribegava rizično-seksualnim ponašanjima, kao „opravdanju“ za neostvarene emotivne veze.

Dobijeno je da su rizičnoj vožnji sklone osobe niže Savesnosti, a više Agresivnosti i Pozitivne valence. Opisan sklop ličnosti ukazuje na osobu koja reaguje impulsivno, koja je nametljiva i neprijatna prema drugima, pri čemu voli da dominira i da se „pravi važna“. Pretpostavlja se da je rizična vožnja način na koji ove osobe mogu zadovoljiti svoju potrebu da budu primećene i u centru pažnje. Takođe, muškarci se više upuštaju u rizičnu vožnju, što se dosledno dobija i u ranijim istraživanjima (Dahlen i White, 2006; Harré i sar., 2000).

Zdravstvenim rizicima uopšte, više su prijemčive osobe sa izraženim Neuroticizmom. Osobe sa višim Neuroticizmom su, inače, više zabrinute za svoje telo, trenutno zdravlje, kao i buduće zdravstvene probleme (Vollrath, Knoch i Casano, 1999; Watson i Pennebaker, 1989). U ovom istraživanju, zdravstveni rizici

su pretežno definisani preko odlaganja obraćanja lekaru za pomoć, što predstavlja suočavanje sa problemom i mogućim zdravstvenim posledicama. Kako ove osobe nemaju kapaciteta za adekvatno prevladavanje stresa i problema, izbegavaju situacije suočavanja sa istim, što ih, u ovom slučaju, vodi u zdravstvene rizike. Takođe, zdravstveni rizici su operacionalizovani i preko nebrige o ishrani. U ranijim istraživanjima je dobijeno da se sa poremećajima ishrane povezuje Neuroticizam (Bollen i Wojciechowski, 2004; Ghaderi i Scott, 2000), kao i da se sa nepoželjnim navikama ishrane povezuju karakteristike koje se mogu dovesti u vezu sa Neuroticizmom, kakve su hostilnost i anksioznost (van den Bree i sar., 2006). Pokazano je da pol i starost ne ostvaruju značajne efekte na ovaj oblik rizičnog ponašanja, što je neočekivano. Moguće objašnjenje je da u našoj kulturi još nije uspostavljeno zdravstveno odgovorno ponašanje i obavljanje redovnih poseta lekaru, već se lekaru obraća samo u slučaju već ispoljenih simptoma koji se ne mogu kućnim lečenjem otkloniti.

Generalno, najdoslednije veze sa rizičnim ponašanjima ostvaruju viši Neuroticizam i niža Savesnost. Ove osobine se mogu posmatrati i kao protektivni faktori na planu ličnosti, sagledani u opozitnom smeru. Aktuelna istraživanja o rizičnim ponašanjima se sve više interesuju za drugu stranu istog problema, a to je otkrivanje protektivnih faktora, kao onih koji pružaju otpor bihejvioralnim problemima povećavajući individualnu rezilijentnost i njihovo delovanje, i inhibirajući razvoj problema, čak i situacijama izloženosti rizicima. Protektivni faktori imaju direktne i indirektne efekte. Oni, sa jedne strane, umanjuju privlačnost tj. smanjuju verovatnoću učešća u rizičnim ponašanjima i ističu nepovoljnosti i štetne posledice koje takvo ponašanje sadrži, ali isto tako služe kao moderator i branik izlaganju rizičnim faktorima ili aktivnom učešću u rizičnim ponašanjima (Jessor, Van Den Bos, Costa i Turbin, 1998; Rutter, 1990). Dakle, upravo emocionalna stabilnost, istrajnost i samokontrola su karakteristike koje štite osobu od upuštanja u rizične aktivnosti.

Iako se na ovaj način utvrđuju individualne razlike u intenzitetu ili predisponiranosti za upuštanje u rizična ponašanja, nameće se potreba za longitudinalnim istraživanjima koja bi pružila odgovor kako se razvija sklonost ka rizičnom ponašanju, tj. koje temperamentalne karakteristike iz detinjstva se manifestuju u adolescenciji i odraslom dobu, i kako one utiču na upuštanje u rizična ponašanja. Prepoznavanje faktora koji dovode do manifestovanja rizičnog ponašanja u našoj populaciji je od izuzetne važnosti usled uočene ekspanzije rizičnih oblika ponašanja u aktuelnom društvenom kontekstu (Stanković, 2006). Sve češće se iznose epidemiološki podaci koji ukazuju na značajno povećanje broja pojedinaca koji postaju izvršioци različitih oblika rizičnih ponašanja. Rezultati ovog istraživanja bi mogli pomoći u organizovanju efektivne prevencije i ade-

kvatnog programa tretmana rizičnih ponašanja. U tom cilju treba usavršavati, pre svega, strategije prevladavanja negativnih emocija i afekata, kao i strategije kontrole impulsa koje će pomoći osobi da ne zapada u začarani krug koji uključuje negativne emocije, rizična ponašanja i negativne kratkoročne ili dugoročne posledice.

Literatura

Adger, H. (1991). Problems of alcohol and other drug use and abuse in adolescents. *The Journal of adolescent health*, 12, 606-13.

Allsopp, J. F. (1986). Personality as a determinant of beer and cider consumption among young men. *Personality and Individual Differences*, 73, 341-347.

Almada, S. J., Zonderman, A. B., Shekelle, R. B., Dyer, A. R., Daviglius, M. L., Costa, P. T., i Stamler, J. (1991). Neuroticism and cynicism and risk of death in a middle-aged men: The western electric study. *Psychosomatic Medicine*, 53, 165-175.

Arthur, W. A., Jr., i Doverspike, D. (2001). Predicting motor vehicle crash involvement from a personality measure and a driving knowledge test. U A. F. Stuhmacher i D. F. Cellar (Ur.). *Workplace Safety: Individual Differences in Behavior* (str. 35-42). Binghamton, NY: Haworth Press.

Arthur, W. i Graziano, W. G. (1996). The five-factor model, conscientiousness, and driving accident involvement. *Journal of Personality*, 64, 593-618.

Baumeister, R. F., Catanese, K. R. and Vohs, K. D. (2001). Is there a gender difference in strength of sex drive? Theoretical views, conceptual distinctions, and a review of relevant evidence. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 242-273.

Bollen, E. i Wojciechowski, F. L. (2004). Anorexia nervosa subtypes and the Big Five personality factors. *European Eating Disorders Review*, 12, 117-121.

Bryan, A. D i Stallings, M. C. (2002). A case control study of adolescent risky sexual behavior and its relationship to personality dimensions, conduct disorder, and substance use. *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 387-396.

Breivik, G. (1995). *Personality, sensation seeking and arousal in high risk sports*. Oslo: The Norwegian University of Sport and Physical Education.

Cassin, S. E. i von Ranson, K. M. (2005). Personality and eating disorders: A decade in review. *Clinical Psychology Review*, 25, 895-916.

Cellar, D. F., Nelson, Z.-C., Yorke, C. M. (2000). The five-factor model and dri-

ving behaviour. Personality and involvement in vehicular accidents. *Psychological Reports*, 86, 454–456.

Cookson, H. (1994). Personality variables associated with alcohol use in young offenders. *Personality and Individual Differences*, 16, 179-182.

Dahlen, E. R., i White, R. P. (2006). The Big Five factors, sensation seeking, and driving anger in the prediction of unsafe driving. *Personality and Individual Differences*, 41, 903-915.

Dickov, A., Vučković N., i Martinović-Mitrović S., (2007). Gender differences between drug addicts on MMT. *4th SEEA Symposium on Addictive Behaviours*, Sarajevo: SEEA.

Dinić, B. i Knežević, G. (2008). Dimenzije seksualnog ponašanja. *Primenjena psihologija*, 1, 161-186.

Dinić, B. i Knežević, G. (2009). Relacije seksualnog ponašanja i osobina ličnosti u kontekstu polnog dimorfizma. *Psihologija*, 42, 357-373.

Eysenck, H. J., Nias, D. K. B., Cox, D. N. (1982). Sport and personality. *Advances in Behaviour research and Therapy*, 4, 1-56.

Fischhoff, B. (1994). Acceptable risk: A conceptual proposal. *Risk: Health, Safety i Environment*, 1, 1-28.

Fontaine, K. R. (1994). Personality correlates of sexual risk-taking among men. *Personality and Individual Differences*, 17, 693-694.

Ghaderi, A. i Scott, B. (2000). The Big Five and eating disorders: A prospective study in the general population. *European Journal of Personality*, 14, 311-323.

Grau, E. i Ortet, G. (1999). Personality trait and alcohol consumption in a sample of non-alcoholic women. *Personality and Individual Differences*, 27, 1057-1066.

Gullette, D.L., i Lyons, M.A. (2005). Sexual sensation seeking, compulsivity and HIV risk behaviors in college students. *Journal of community health Nursing*, 22, 47-60.

Hampson, S. E., Andrews, J. A., Barckley, M. i Severson, H. H. (2006). Personality predictors of the development of elementary-school children's intentions to drink alcohol: The mediating effects of attitudes and subjective norms. *Psychology of Addictive Behaviors*, 20, 288-297.

Harré, N., Brandt, T. i Dawe, M. (2000). The development of risky driving in adolescence. *Journal of Safety Research*, 31, 185-194.

Hayes, N., i Joseph, S. (2003). Big 5 correlates of three measures of subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 34, 723-729.

Heaven, P. C. L., Fitzpatrick, J., Craig, F. L., Kelly, P. and Seber, G. (2000). Five personality factors and sex: preliminary findings. *Personality and Individual Differences*, 28, 1133-1141.

Halpern-Felsher, B. L., Millstein, S. G. i Ellen, J. M. (1996). Relationship of alcohol use and risky sexual behavior: a review and analysis of findings. *The Journal of adolescent health*, 19, 331-336.

Jack S. J. i Ronan K. R. (1998). Sensation seeking among high- and low-risk sports participants. *Personality and Individual Differences*, 25, 1063-1083.

Jessor, R., Donovan, J. E. i Costa, F. M. (2007). *Beyond adolescence: Problem behaviour and yang adult development*. New York: Cambridge University Press.

Jessor, R., Van Den Bos, J., Costa, F. M., i Turbin, M.S. (1998). Protective factor in adolescent problem behavior: Moderate effects and developmental change. *Developmental psychology*, 31, 923-935.

Kajtna, T. i Tušak, M. (2004). Psihološki profil športnikov rizičnih športov [Psychological profile of high - risk sports athletes]. *Psihološka obzorja [Horizons of Psychology]*, 13, 85-102.

Knežević, G., Džamonja, T. i Đurić-Jočić, D. (2004). *Petofaktorski model ličnosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

Kubicka, L., Matejcek, Z., Dytrych, Z. i Roth, Z. (2001). IQ and personality traits assessed in childhood as predictors of drinking and smoking behaviour in middle-aged adults, *Addiction*, 96, 1615-1628.

Lajunen, T. (2001). Personality and accident liability: Are extroversion, neuroticism and psychoticism related to traffic and occupational fatalities? *Personality and Individual Differences*, 31, 1365-1373.

Levenson, M. R. (1990). Risk taking and personallity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1073-1080.

McCown, W. (1992). Contributions of the EPN paradigm to HIV prevention: A preliminary study. *Personality and Individual Differences*, 12, 1301-1303.

Miller, J. D., Lynam, D., Zimmerman, T. K., Leukefeld, L. K. and Clayton, R. (2004). The utility of the five factor model in understanding risky sexual behavior. *Personality and Individual Differences*, 36, 1611-1626.

O'Connor, T. G. i Rutter, M. (1996). Risk mechanisms in development: Some

conceptual and methodological considerations. *Developmental Psychology*, 32, 787-795.

Oliver, M. B. and Hyde, J. S. (1993). Gender Differences in Sexuality: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 114, 29-51.

Renner, W., i Anderle, F. G. (2000). Venturesomeness and extraversion as correlates of juvenile drivers' traffic violations. *Accident Analysis and Prevention*, 32, 673-678.

Rutter, M. (1990). Psychosocial resilience and protective mechanisms. U J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Nuechterlein i S. Weintraub (Ur.), *Risk and protective factors in the development of psychopathology* (str. 181-214). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Schuleberg, J., Maggs, J., i Hurrelmann, K. (1999). *Health risks and developmental transition during adolescence*. Cambridge: The Edinburgh Building, Cambridge University Press.

Schmitt, D. P. (2004). The Big Five related to risky sexual behaviour across 10 world regions: Differential personality associations of sexual promiscuity and relationship infidelity. *European Journal of Personality*, 18, 301-319.

Sigurdsson, J. F. i Gudjonsson, G. H. (1996). Psychological characteristics of juvenile alcohol and drug users. *Journal of Adolescence*, 19, 121-126.

Smederevac, S., Mitrović, D. i Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva: primena i interpretacija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

Stanković, B. (2006). Znanje, stavovi i ponašanje mladih relevantni za planiranje porodice. *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 21, 217-225.

Stein, J. A., Newcomb, M. D., i Bentler, P. M. (1987). Personality and drug use: reciprocal effects across four years. *Personality and Individual Differences*, 8, 419-430.

van den Bree, M. B. M., Przybeck, T. R. i Cloninger, C. R. (2006). Diet and personality: Associations in a population-based sample. *Appetite*, 46, 177-188.

Vollarth, M., Knoch, D., i Cassano, L. (1999). Personality, risky health behaviour, and perceived susceptibility to health risk. *European Journal of Personality*, 13, 39-50.

Vukobrat, S. i Vučetić-Čirić, M. (2009). Struktura starosnih i polnih razlika na dimenzijama rizičnog ponašanja. *Naučno-stručni skup Savremeni trendovi u psihologiji*, Knjiga rezimea (str. 33-32). Novi Sad: Filozofski fakultet.

Watson, D., i Pennebaker, J. W. (1989). Health complaints, stress, and distress: Exploring the central role of negative affectivity. *Psychological Review*, 96, 234-254.

Zuckerman, M. (1994). *Behavioural expressions and biosocial bases of sensation-seeking*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zuckerman, M., i Kuhlman, D. M. (2000). Personality and risk-taking: Common biosocial factors. *Journal of Personality*, 68, 999–1029.

**Biljana Obradović
and Bojana Dinić**

Personality traits, sex and age as predictors for health risky behavior

The aim of this study was to examine relationship between health risky behavior and personality traits, sex and age. Risky Behavior Questionnaire (Smederevac et al., 2009, according to Vukobrat and Vučetić-Ćirić, 2009) and Big Five Plus Two Inventory (Smederevac, Mitrović and Čolović, 2010) were administered to 421 participants of both sexes and average age of 31 years. Results of MANCOVA shown that higher Openness, male sex and middle age group (25 – 35 years old) were predictors of tendency to extreme sports. Higher Aggressiveness and Positive valence, lower Conscientiousness and male sex were predictors of risky driving. Further, higher Neuroticism and Negative valence, lower Conscientiousness and male sex were predictors of alcohol and drug use and, also, risky sexual behavior. Drug use was predicted, also, by the belonging of youngest group (till 25 years), and risky sexual behavior by middle age group. Higher Neuroticism was predictor of tendency to health risky behavior, in general, independent by sex or age. Result shown that Neuroticism and Conscientiousness were the most frequent predictors for different kinds of health risky behavior. From other non-personality characteristics, sex and age are frequent predictors, but in the lower degree.

Key words: risky behavior, health, personal traits, sex, age